

ניאו-ליברליזם: אידיאולוגיה למאבק מעמדי של החזקים במוחלשים

David Harvey. **A Brief History of Neoliberalism**. Oxford: Oxford University Press. 2005

ספרו של דייוויד הרווי, *קיצור תולדות הניאו-ליברליזם*, מתפרסם בשלב היסטורי חשוב, בעת שהחברה בישראל מאמצת בקלות בלתי נסבלת את האידיאולוגיה הרסנית של הניאו-ליברליזם אל חיקה. הרווי -- אנתרופולוג המלמד בניו יורק ומחברם של מספר ספרים חשובים נוספים כמו *מצב הפוסטמודרניות* או *האימפריה החדשה* -- הרווי טוען, ובצדק רב, כי הניאו-ליברליזם היא פרויקט פוליטי, מכשיר של מלחמת מעמדות מהופכת: מכשיר רב עוצמה למלחמה של החזקים בקבוצות המוחלשות. הרווי מראה, בצורה שיטתית ומשכנעת כיצד הפרויקט הניאו-ליברלי הוא במקורו פרויקט להשבת הכוח הפוליטי והכלכלי לידי מעמד-ההון הפיננסי והאליטות הכלכליות שכוּחם נשחק לאחר מלחמת העולם השנייה. אחת התוצאות המובהקות של הפרויקט הניאו-ליברלי הוא שינוי משמעותי בחלוקת ההכנסות והגדלת אי השוויון בחלוקת ההכנסות בארה"ב, בבריטניה, ברוסיה אחרי 1989, וגם בישראל. אלא שבעוד שמאבק חברתי-כלכלי-פוליטי נגד ההון הגדול ועיוותיו מוגדרים בשפת הניאו-ליברליזם כחזרה למאבק המעמדות של המאה ה-19, המאבק המעמדי הניאו-ליברלי מעמיד פנים כאילו הינו פרויקט למען החברה ולטובת החברה כולה.

ציר היסטורי אחד שממנו צמח הפרויקט הניאו-ליברלי הוא המשבר של מדינת הרווחה לאחר מלחמת העולם השנייה. הניסיון ליצור שיווי משקל חברתי-כלכלי והצורך למצוא פשרה לקונפליקט בין הון ועבודה באמצעות התערבות המדינה, ייצר ליברליזם מרוכך המבוסס על כלכלה קייניסיאנית שהרווי מכנה "ליברליזם משוקע" (embedded liberalism). אלא שבסוף שנות הששים נקלע ליברליזם זה למשבר: אבטלה גבוהה, סטגנציה כלכלית ואינפלציה גבוהה. בעוד שהתשובה למשבר בחלק ממדינות אירופה כמו איטליה, פורטוגל, ספרד, צרפת או ארצות סקנדינביה הייתה סוציאל-דמוקרטיה; בחלקים אחרים של העולם התארגנה התשובה בהיפר-ליברליזם קיצוני.

את שורשיו האידיאולוגיים של הפרויקט הניאו-ליברלי אפשר לאתר בשנות הארבעים באוסטריה ובשנות החמישים בארה"ב. הקבוצה האוסטרית בראשותו של פרדריק הייק מיסגרה את סדר היום שלה לא רק כפרויקט כלכלי, אלא גם כפרויקט פוליטי שעוסק בחופש וחירות. הקבוצה האמריקאית בראשותו של מילטון פרידמן ואסכולת שיקגו קידמו את השוק כערך עליון, לא בלי קשר למערך התרבותי של המלחמה הקרה. תורותיהם של הייק ופרידמן זכו לגיטימציה עולמית לאחר שאלה קיבלו פרסי נובל בכלכלה בשנות השבעים. במקביל, ב-11 לספטמבר 1973 (מה שנהוג לכנות כ"מיני 9/11") ביצעה ארה"ב ניסוי כלכלי בניאו-ליברליזם בצ'ילה כשהיא מסייעת לרודן פיננסי בהפיכה נגד שלטונו הסוציאליסטי של סלבדור איינדה. הפרויקט האידיאולוגי פוליטי הזה נוהל על ידי הנרי קיסינג'ר בסיוע תלמידי אסכולת שיקגו שהפכו ליועציו של הרודן פיננסי.

בתחילת שנות השמונים עוצב הפרויקט הניאו-ליברלי כפרויקט מדינתי המבוסס על נסיגה לכאורה מן הכלכלה ופטישיזציה של רעיון השוק החופשי -- על ידי מרגרט תאצ'ר באנגליה, דנג קסיפוּינג בסין, ורונלד רייגן בארה"ב. הפילוסופיה הכלכלית של רייגן וצוות יועציו, מה שנהוג לכנות כרייגונומיקס, התבססה על "כלכלת צד ההיצע". תיאוריה כלכלית המבוססת על יצירת הון פנוי מלמעלה כמנוע לצמיחה, שימוש בכלים מוניטריים על חשבון הכלים הפיסקליים, ושמירה על אינפלציה נמוכה ללא קשר להשלכותיה על תעסוקה ואבטלה -- תפיסה שקידם פול וולקר שהתמנה לנשיא הפדרל רזרב של ארה"ב בסוף שנות השבעים. תפיסת הפונדמנטליזם של השוק גורסת שהכלכלה היא אוטונומית ושהחברה משובצת בתוכה ולא להיפך. היחיד נתפס כיחידת ההתייחסות העיקרית ולא החברה (מה שמכונה בשפה הסוציולוגית 'אינדיבידואליזם מתודולוגי'). עוני נתפס כתוצאה של חולשת הפרט ולא של החלטות פוליטיות ומבניות. תפיסה זו מגולמת במשפט מפתח שטבעה תאצ'ר לפיו "אין דבר כזה שנקרא חברה. יש רק אינדיבידואלים". הניאו-ליברליזם האינדיבידואלי מצא לו בני ברית

הפרויקט הניאו-ליברלי, והקפיטליזם של ההון, הם גם אלה שעומדים בבסיס מה שאנו מכנים "גלובליזציה". הקפיטליזם הגלובלי של ההון שונה מאוד מן הקפיטליזם המאורגן של המחצית הראשונה של המאה העשרים. זה האחרון היה מבוסס על הפרדה בין בעלות ושליטה, על מדינת האומה כזירה שבתוכה מתארגן הייצור, על תיחום התיעוש בין הפוליטיקה של המדינה מלמעלה לבין הפוליטיקה של ארגוני העובדים מלמטה. אוליגרכית ההון עדיין הייתה מורכבת מאנשים בעלי שם, זהות ואזרחות. עולם העבודה היה זירת ההתרחשות של הכלכלה. למרות שלא היה זה קפיטליזם בעל פני אנוש, הוא הוגבל בחלק מן הארצות הקפיטליסטיות הגדולות על ידי מדינת הרווחה שצמחה בתום מלחמת העולם השנייה. גם אם ההשקעות בבריאות ובחינוך היו לצרכים פונקציונליים עדיין צרכי התעשייה וניהול האוכלוסיה הצדיקו השקעות בבני אדם ככוח גנרטיבי.

להון של הקפיטליזם הגלובלי יש גיאוגרפיה ותפיסת זמן אחרת. הוא מנותק (חלקית) מן ההגיון של המדינה ומבוסס על הפרדה מטרידה בין הון ועבודה. אחד הנתונים המדהימים המצביעים על נתק זה הוא שבסוף המאה ה-19 היה שיעור הסחורות מתוך נפח הכלכלה גדול יותר משעור הסחורות בסוף המאה ה-20. נתון זה מצביע על גידול מסחרר בהון, ללא גידול מקביל בייצור. זו אחת הסיבות שבשלה אין להון עניין בהשקעות בחינוך, בתשתיות, בריאות, דיור או רווחה (כמו שהיה מקובל בקפיטליזם הפורדיסטי). יותר מכך, על חוסר הסימטריה בין הון לעבודה בתהליכים גלובליים ניתן ללמוד מן הנתון הבא. למרות הדיבורים על הגירה וניידות עובדים, שיעור העובדים שמועסקים מחוץ לארצם הוא בסך הכל 1.5% מכח העבודה. הגלובליזציה היא בעיקר מושג שמבטא את ההון שמתגלגל לו ברחבי העולם ולא של העבודה. הסיבה המרכזית לכך היא שההון מעביר את הייצור למקומות שבהם ניתן לקנות את העבודה בזול. חוסר סימטריה זה אינו משפיע רק על ניצול כוח העבודה בעולם השלישי. הוא מביא גם להגדלת האבטלה במדינות המתועשות. בין 1980 ל-1995 גדל מספר המובטלים בשבע המדינות המתועשות מ-13 ל-24 מיליון. זו כמעט הכפלה של מספר המובטלים ב-15 שנים, וזאת מבלי לקחת בחשבון עוד 4 מיליון עובדים שחדלו לחפש עבודה ועוד 15 מיליון המועסקים בעבודות חלקיות וזמניות. שיעור האבטלה הגבוהים אינם מקריים ואינם זמניים. הם מסמנים מגמה חד משמעית של בריחת ההון מן העבודה במונחיה הקלאסיים. הסוציולוג אולריך בק הציע להתרגל לעובדה שמרבית המשתתפים בכוח העבודה לא יועסקו בתעסוקה מלאה בכל מהלך חייהם, ועוד יותר מכך, רבים יצטרכו להתרגל לתקופות ארוכות ללא עבודה כלל. הנתק מן ההון והכסף הגלובלי מאידך את העבודה והופך אותה לישות נטולת תוכן.

בעוד שתומכי הפרויקט הניאו-ליברלי מרפררים לליברליזם הקלאסי כנקודת מוצא (למשל אדם סמית, דיוויד יום, או ג'ון סטיוארט מיל), הקשר בינו לבין הליברליזם הקלאסי הוא סמנטי בלבד. הניאו-ליברליזם מקדם את מעמדם של תאגידי ההון הגדול, ומצדיק את הפיכתם למיני-מדינות אשר שולטות ומתעמרות בחייהם של נתיניהן. אם במשך מאות בשנים התפתחו במחשבה המדינית תיאוריות של זכויות (למשל: זכויות אדם, זכויות חברתיות, או אפילו זכויות קולקטיביות) בא הריבון התאגידי, ובחסות הניאו-ליברליזם מייתר את מערך הזכויות הליברלי. כמה אירוני לדבר על תאגיד הנפט של ג'ון רוקפלר, או על תאגיד המסחר וול-מארט, כמי שאיפשרו חופש אינדיבדואלי. אם כבר, אז להיפך, הם עושים את הפרט, רומסים את עובדיהם, ומחסלים את מקור פרנסתם של אינדיבדואלים רבים.

בעידן בו אנו מורגלים לייחס מחשבה פונדמנטליסטית לארגונים ותנועות דתיות בלבד ראוי להצביע על שלושה גופים פונדמנטליסטים חילוניים אשר מקדמים את מעמדו של ההון הגלובלי: הבנק העולמי, ארגון הסחר העולמי וקרן המטבע. שלושת הארגונים הללו המכונים "זרזי השוק החופשי" מאיצים את תנועתו הבלתי אחראית של ההון באמצעות הטפה לפונדמנטליזם של השוק הגלובלי וליברליזציה. הליברליזציה היא זו שהייתה אחראית למשבר הגדול של מדינות מזרח אסיה בשנות התשעים. חתן פרס נובל לכלכלה ג'וזף שטיגליץ לא חסך מן הגופים העל-לאומיים הללו מילים קשות בתארו את הליברליזציה כהתנשאות תוקפנית ובלתי-דמוקרטית, דפוס חדש של המנטליות הקולוניאלית הישנה. איגנסיו ראמונה העורך

כלכלית במדינות אמריקה הלטינית הייתה יותר גדולה בין 1960-1980 (75% גידול של התוצר המקומי לנפש) מאשר בין 1980-2000 (רק 6% של התוצר) עת יושמה מדיניות קרן המטבע שם. חתן הנובל שטיגליץ אינו מתפלא. איך ניתן לבנות מפעלים, לצמוח או ליצור מקומות עבודה, הוא שואל, אם כסף אשר מגיח אל תוך המדינה, עוזב אותה בן לילה וחוזר חלילה?

אם לא די היה בניסוי המסוכן שערכה ארה"ב בניאו-ליברליזם בדרום אמריקה, היא שיחזרה חלקים ממנו בשלוש השנים האחרונות בעיראק בניהולו של פול ברימר: הפרטה מסיבית, הענקת זכויות קניין מלאות, ופתיחת הבנקים לפיקוח בינלאומי. עשרים אחוזים מכוח הלחימה האמריקאני בעיראק מורכב מעובדי קבלן וחברות כוח אדם, לרבות חברות לעינויים בבתי כלאה. הארכיטקטים של הניסוי הכושל בעיראק היו גם הפעם חניכי אסכולת שיקגו: הכלכלנים אשר מחזיקים בתורתו של מילטון פרידמן והפוליטיקאים המחזיקים, לכאורה לפחות, בתורתו המדינית של ליאו שטראוס.

אנו ניצבים כיום בפני משבר לגיטימציה ללא תקדים בזירה הפוליטית. אין למי לפנות, בין השאר משום שהשוק הפיננסי אינו יציב מטבעו. הוא נע כמו דיונה של חול עם הרוח. אף אחד אינו אחראי, אף אחד לא התחיל את זה, אף אחד לכאורה לא יכול לעצור את זה. ההון מייצר לו רשתות זרימה עצמאיות המביאות לדה-טרטוריאליזציה של הזירה העולמית וארגון מחדש של המרחב העולמי לפי קוי מתאר שאינם תואמים כל מערך של אחריות ומחויבות פוליטית, של שקיפות או של סולידריות אנושית. אין בזה כדי לומר שההון בהכרח אכזר. הוא פשוט אדיש, אנונימי ובלתי מוחשי. בני אדם הם מושג מופשט מדי עבורו. עם עליית השלטון הנאצי ברח קרל פופר לניו-זילנד וכתב שם את ספרו החשוב *החברה הפתוחה ואויביה*. העיקרון הבסיסי של ההפרכה טען פופר, רלבנטי לא רק למדע, אלא גם לתפיסות עולם פוליטיות. פופר השתמש ברעיון פילוסופי זה על מנת לתקוף שתי אידיאולוגיות לא-ליברליות המתיימרות לייצג את האמת המוחלטת: הקומוניזם והפשיזם. פופר האמין שהליברליזם יגן עלינו מפניהן. המיליארדר ההונגרי ג'ורג' סורוס שמגדיר את עצמו כתלמידו המוצהר של פופר פרסם לפני מספר שנים ספר בשם *החברה הפתוחה בסכנה*. סורוס היפך את היוצרות. אם בעבר נתפסה כלכלת השוק כחלק אינטגרלי מעקרון החירות של החברה הפתוחה, כפי שהסבירו לנו פופר והאייק, סורוס טוען לעומתם שהניאו-ליברליזם מהווה סכנה לחברה הפתוחה. הגלובליזציה הפיננסית מייצרת מדינת עולם מלאכותית שאין לה כל בסיס חברתי, היא אינה כפופה למערכת

ה-11 לספטמבר 2001 המחיש לנו לא רק את הצד האפל של הריגת אזרחים אלא גם את העובדה שהכסף למימון פעולות אלה הועבר בנתיבי הגלובליזציה החדשה. כתבת תחקיר עומק בעיתונות האמריקאית לימדה אותנו כי בין בעלי המניות של חברת ההשקעות הוושנינגטונית קרלייל (Carlyle) המושקעת עמוק בתעשיית ההגנה האמריקאית ניתן למצוא טיפוסים בולטים כמו ג'ורג' בוש, פרנק קלושי (מזכיר ההגנה לשעבר וסגן מנהל הסי. אי. איי), ג'יימס בייקר ו-- אוסמה בין לאדן.

הנתק הפוליטי בין ההון לבין החברה הוא נתק מדאיג. בתווך שבין כוח הכסף וחולשתה של החברה האזרחית מופיעות תופעות חדשות וישנות של רוע ואלמוות תוך שהן מנותקות מאחריות פוליטית. מעשי הרוע הגדולים של המאה ה-20 נעשו בעיקר בחסות המדינה. מעשי הרוע הגדולים של המאה ה-21 נעשים לא רק בחסות המדינה אלא גם בתיווכו של ההון. הם מפתחים צורות של ניהול המנותקות מאחריות הן כלפי דמוקרטיה, מוסר או צדק. יותר מכך, אם בעבר הכוח של המדינה גדל עם גידול הטריטוריה הפוליטית, הכוח של הקפיטליזם של ההון גדל ככל שהוא הופך לאקס-טריטוריאלי. הכוח הזה לא צריך לגיטימציה פוליטית. הוא נע בכביש עוקף פרלמנטים, עוקף חוקים, עוקף חוקה, ועוקף את המנגנונים הדמוקרטיים של הפרדת רשויות. הוא מגדיר מחדש את המשמעות של האמפריאליזם המסורתי משום שהוא טרנס-ליגאלי וטרנס-פוליטי כפי שמעידות על כך אימפריות התקשורת של מורדוק וברלוסקוני. המהפכה הניאו-ליברלית בישראל קיבלה תאוצה משמעותית בשנות השבעים עם הזמנתו של מילטון פרידמן לייעץ לממשלת ישראל, ובשנות השמונים עם התכנית הכלכלית לייצוב המשק. אדריכלי המהפך הכלכלי משמאל ומימין – פרס, מודעי וניסים – השתמשו בתקנות שעת חירום על מנת לחוקק חוק בלתי דמוקרטי (שלא לומר 'טוטליטרי') כמו חוק ההסדרים (1985), האיצו את הפרטת השירותים הציבוריים וחזקו את את הקשר בין הון ושלטון פוליטי. חשוב לזכור, הפרויקט הניאו-ליברלי מקבל את עוצמתו מן התורה הכלכלית שהוא מייצג, אולם זהו פרויקט תרבותי של אינדוקטרינציה. כפי שניסחה זאת מרגרט תאצ'ר ביושר רב: "הכלכלה היא המתודה, אך המטרה היא לעצב את הנשמה". זהו מקרה קלאסי של מנגנון הגמוני לייצור הסכמה רחבה. בשנות התשעים הוקם מרכז שלם למחשבה שמרנית אשר עושה עבודה שיטתית בייצור מנגנונים של הסכמה אידיאולוגית ברוח הניאו-ליברליזם והניאו-קונסרבטיזם האמריקני. כדאי לציין שלאידאולוגיה הניאו-ליברלית יש תפקיד גם בניהול הכיבוש בשטחים, כפי שמלמדים אותנו גדי אלגזי ודניאל גוטוויין בעבודותיהם. שלטון שרון-אולמרט-נתניהו-פרס-לפיד הכריז בתורו מלחמה על המעמדות המוחלשים והאיץ את מגמת ההפרטה המסוכנת שכללה לא רק מכירת חיסול של נכסים ציבוריים אלא גם הפרטה של זכויות ריבוניות כמו ניהול בתי סוהר, ניהול התעסוקה (תכנית ויסקונסין), ניהול בתי-ספר, או ניהול השיטור בערים. שלטון זה הגדיל את האבטלה, את השימוש המושחת בחברות כוח אדם, וריסק כל מנגנון של סולידריות אנושית.

בעוד שההון מקבל חופש כמעט מוחלט, המדינה מגבילה את החופש בזירות אנושיות אחרות. בישראל אין שוק חופשי של נדל"ן (במיוחד חסומה גישה לערבים), אין שוק עבודה חופשי (ראו את פעולתה של משטרת ההגירה) ויש חסמים פוליטיים לשוק ההון. למרות זאת, מקדמים נערי האוצר את הפטיש של השוק החופשי ומדברים בשבחה של הכלכלה הניאו-ליברליזם. מחקר שנעשה על ידי פרופ' אריאל רובינשטיין, והתפרסם בעברית במסגרת התכנית לחברה וכלכלה במכון ון-ליר, הראה עד כמה שטופים הכלכלנים בישראל באידאולוגיה הניאו-ליברלית. המחקר בדק עמדות של סטודנטים בסוגיה של פיטורי עובדים. בעוד שהסטודנטים לפילוסופיה בחרו באופציה של איזון בין רווח ופיטורין (מעט רווח מעט פיטורין) הסטודנטים לכלכלה בחרו באופן שיטתי ברווח כערך עליון (מקסימום רווח ומקסימום פיטורי עובדים). יש להדגיש, לא רק הימין הכלכלי מאמין באידאולוגיה הניאו-ליברלית. גם השמאל המדיני (למשל יוסי ביילין) גרס שנים שהפחתת ההשקעות בכיבוש ובהתנחלויות יביא יותר כסף לשכונות. אין בלוף גדול מזה. האידאולוגיה הניאו-ליברלית מבוססת על העברת הון לחזקים כמנוע לצמיחה כלכלית, וככזו לא תעודד העברתו למוחלשים גם אם זה מצוי באמתחתה. הכתובת כתובה על

מאמרה של אילנה סובל עוסק במעמד של החריגות והשגנון בכתיבתה הסיפורית של דליה רביקוביץ. במהלך תיאורי מורכב – תוך דיון בתיאוריות נשיות של ייצור סובייקט -- מבקשת הכותבת להראות כיצד מייצרת רביקוביץ ביקורת על השגנון. תוך שהיא לכאורה נענית לאבחנות המסורתיות של "שפוי" ו"בלתי שפוי" היא בה בעת מערערת על קטלוגו של זה האחרון כאחר אילם ומאפשרת לו להשמיע את קולו ולדבר באופן מרשים ("לדבר על השיגעון ואת השיגעון"). בסיכמו של דבר טוענת אילנה סובל שהמהלך הרדיקלי של רביקוביץ בסיפוריה הוא אחד החשובים והמשפיעים בתחום הכינון של סובייקטיביות נשית, חריגה או משוגעת בתרבות הישראלית.

עוד בגיליון תיק עבודות של אלכס ליבק עם הקדמה של העורך האומנותי של תיאוריה וביקורת מאיר ויגודר. תיק העבודות מציג תצלומים של אנשים הממתינים בתחנות אוטובוס בשיא אינתיפדאת אל-אקצה. ליבק מזהה וויגודר מנסח במלים את הקשר בין מקריות, אדישות ושגרה – כשברקע אי אפשר שלא לראות עד כמה חיהם של הממתינים חשופים יותר ומאוימים יותר מאשר אילו של החזקים והעשירים יותר. עוד היבט מעמדי של הכיבוש ותוצאותיו.

בגיליון גם חמש מסות. מסה אחת (של תמר קפלנסקי) מבקשת להגדיר את צבעו של פרנץ פאנון (בעור שחור מסיכות לבנות) ואת האופן שבו הוא מתמלכד בין האוניברסליות של סארטר והפרטיקולריות של תנועת הנגריטוד. שתי מסות (יונית נעמן וברוך שמעוני) עוסקות בזהות מזרחית מהיבטים שונים, מסתן של קציעה אלון ודליה מרקוביץ מנתחת את התערוכה "גדרות" שעסקה בהפרדות שונות במרחב והתודעה הישראלית, ואפרת נחושתאי מנתחת את סאבלימינל ואת מקומה בתרבות הישראלית כמוסיקת ראפ חדשה.

בגיליון הקודם פתחנו מדור ספרים חדש בעריכתן של טל ארבל, רונה ברייר-גארב וארנה יואלי. כפי שהצהירו העורכות באותו גיליון כוונתן היא לשמור על מתכונת על פיה למדור שלושה חלקים. האחד, של ספרים שבפולמוס ציבורי, השני של ספרים העוסקים בדיסציפלינה בשינוי, והשלישי של ספרים שאינם ספרי עיון אולם מתוכם אפשר לשרטט קוי מתאר למציאות מסוימת. בגיליון זה ארבעה טקסטים: מיכל גבעוני על ספרי "עדות", זיוה ברונר על טראומה ובריאות הנפש, תמר אלאור על תרגומי רסלינג באנתרופולוגיה, וערן נוימן מנתח את המוזיאון החדש של יד ושם.